

ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ ПРЕДСТАВНИЦТВА ЯК МІЖГАЛУЗЕВОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ІНСТИТУТУ

Курило М.П., к.ю.н., доцент, завідувач кафедри правосуддя
Сумський національний аграрний університет

Стаття присвячена розгляду етапів становлення представництва як міжгалузевого процесуального інституту від періоду Давнього Риму до сучасності.

Ключові слова: представництво, представник, правозаступництво, договірне представництво, міжгалузевий процесуальний інститут.

Статья посвящена рассмотрению этапов становления представительства как межотраслевого процессуального института от периода Древнего Рима и до современности.

Ключевые слова: представительство, представитель, правозаступничество, договорное представительство, межотраслевой процессуальный институт.

Kurylo M.P. STAGES OF ESTABLISHMENT OF INTER-BRANCH PROCEDURAL INSTITUTION

The article considers the stages of establishment of representation as an inter-branch procedural institution from Ancient Rome to present day.

Key words: representation, representative, human rights protection, contract representation, inter-branch procedural institution.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Конституція України (ст. 55) гарантує надання правової допомоги, захист прав і свобод людини і

громадянина. Однією з таких гарантій є закріплене в Конституції України право кожного на судовий захист. Найбільш повній реалізації права громадян на судовий захист сприяє кваліфікована юридична допомога, яка надається громадянам у різних формах, у тому числі й у формі судового представництва.

Як відомо, для того, щоб дати об'єктивну оцінку сучасного стану будь-якого правового явища, необхідно дослідити його еволюцію: з'ясувати, як виник той чи інший інститут, з яких елементів складався, яких історичних змін зазнав.

Отже, необхідність звернення до історико-правових аспектів формування інституту процесуального представництва зумовлює актуальність нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання історії становлення інституту процесуального представництва було предметом уваги дослідників усіх процесуальних галузей права, зокрема Є. Васьковського, І. Доманової, Г. Лазько, І. Павлуника, М. Треушнікова, С. Фурси, С. Халатова, Д. Чечота, М. Шакарян, М. Штефана та багатьох інших.

Формулювання цілей дослідження. Метою нашої статті є дослідження еволюції інституту процесуального представництва з метою з'ясування його сучасного стану та уніфікаційних можливостей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Безумовно, інститут процесуального представництва має глибинну історію, яка сягає часів античного Риму, де представництву інтересів однієї особи іншою приділялася значна увага. Проте, тривалий час у Давньому Римі сторони не могли передавати іншим захист своїх прав та інтересів. Для здійснення процесуальних актів необхідна була особиста присутність сторін. Подальший розвиток цивільних відносин призвів до удосконалення судочинства, до розширення кола суб'єктів, які брали участь у процесі. Поступово правило щодо особистої участі в судовому процесі зазнало змін.

Слід зазначити, що представництво в Давньому Римі розглядалося як правозаступництво. Це пов'язувалося з тим, що представники вважалися захисниками, оскільки вони, як правило, не лише представляли, але й захищали інтереси хворих людей, людей похилого віку. У той же час такий захист здійснювався на підставі угоди, в основі якої лежала добра воля сторін. У зв'язку з цим такий вид представництва почали називати добровільним [1, с. 275-276].

Подальший розвиток цивільного обороту та засобів його захисту призвів до удосконалення судочинства і появи нових суб'єктів у судовому процесі. Відомо, що в Римській імперії дозволялися виступи представників *pro populo* – за народ (захист інтересів міських спільнот, які не могли самостійно брати участь у судовому процесі та захищати свої інтереси), *pro libertate* – за свободу (пов'язано з відновленням свободи осіб, позбавлених волі, якщо останніх поневолено протизаконним шляхом; самостійне подання позову було неможливим: за римським правом правоздатними були тільки вільні люди) і *pro tutela* – щодо опікунства (пов'язано з потребуванням правової допомоги за віком, станом здоров'я чи у зв'язку з особливим становищем). Отже, перше процесуальне представництво дозволялося лише тому, що відповідні суб'єкти не могли об'єктивно брати участь у судовому процесі. Представник діяв від свого імені, не створюючи для довірителя прав і обов'язків, тобто, як бачимо, мова йде про непряме представництво. Крім того, у римському праві мало місце і обов'язкове представництво, яке виникало незалежно від бажання сторін (дії опікуна в інтересах тих, кого опікають, батько діє в інтересах своїх дітей (*pater familias*) незалежно від їхньої волі) [2, с. 130].

Безперечно, з сучасного погляду названі випадки не є представництвом. Представник виступав у процесі не від імені сторони, яку він представляв, а від власного імені.

До того ж римське право висувало до представника певні вимоги, основною з яких була наявність повної правоздатності. До груп осіб, які мали

обмежену правоздатність і не могли виступати представниками, належали: духовенство, вищі імператорські чини, що мали особисті привілеї, солдати, жінки, особи, обмежені у правоздатності у зв'язку з їх ганьбою.

Приблизно з II ст. в Римській імперії з'явилися згадки про когніторів, які були формальними представниками і відкрито виступали від імені дієздатних осіб. З моменту укладеної угоди про допущення до процесу когнітор вважався призначеним. Після допуску когнітор повністю заміняв особу, яку представляв.

Без сумніву, ті основи, які були закладені в римському праві щодо інституту представництва, до цього часу впливають на розвиток даного процесуального інституту.

У середні віки інститут представництва мав широке застосування в судовій практиці. Так, починаючи з другої половини XIV століття на території Литовсько-Руської держави діяв Судовий Статут, за яким представництво здійснювалося речниками або, як їх ще називали, прокураторами. За даним Статутом представництву відводилася важлива роль. У тому разі, коли особа, «перебуваючи особисто в суді, не могла чи не вміла сама говорити і вести свою справу, вона доручала усно вести її кому-небудь іншому. Суд повинен прийняти того за представника його. Якщо хтось із-за бідності своєї не може найняти собі адвоката, а попросив би вряду про надання адвоката, тоді вряд повинен такого адвоката безплатно найняти. Коли б призначений адвокат підкорявся вряду не захотів, то тому не дозволяється виступати в суді і від інших осіб» (Артикул №57 Статуту) [3, с. 79]. Особливо важливою для розвитку інституту процесуального представництва стала третя редакція Литовського Статуту 1588 року, у якій багато уваги приділено діяльності прокуратора, введено обмеження щодо кола осіб, які могли вести судові справи, встановлено два види представництва, визначено вимоги до доручення.

Як бачимо, законодавець уже в той час приділяв значну увагу інституту представництва, поширюючи його дію на всіх без винятку осіб незалежно від

їх майнового стану. Така позиція тодішнього законодавця, судова практика тієї епохи є важливою для нашої держави, оскільки, з одного боку, сьогодні ми маємо велику кількість бідних людей, а з іншого – дорогу правову допомогу, у зв'язку з чим не всі мають можливість скористатися такою допомогою. Суди ж і процесуальне законодавство дистанціюються від вирішення даних питань, вважаючи, що це є виключно приватною справою сторін та третіх осіб.

Важливе значення для становлення інституту представництва мало Соборное уложение 1649 року, у якому вперше в Росії давалася класифікація представників, було закріплено законне представництво, а також новий вид представництва – договірне (ст.108 Соборного уложения). А з 1723 року згідно з указом «О форме суда» для участі представника в судовому процесі обов'язковою була наявність довіреності, що ще раз підтверджувало існування договірного представництва.

Безперечно, важливим джерелом для вивчення історії становлення інституту представництва є «Права, по которымъ судится малороссійській народъ» (далі – Права). Цей документ увібрав у себе найкращі досягнення тогочасної правової думки. Незважаючи на те, що цей документ так і не був затверджений, фактично він використовувався на практиці. У п. 1 артикулу 7 глави 8 Прав зазначено, що «Адвокатъ, пленипотентъ, патронъ, прокураторъ и повѣренний називается, котрий въ чужомъ дѣлѣ съ порученія чіего, вмѣсто его, въ судѣ обстоюеть, отвѣтствует и расправляется». Обов'язково адвокати давали присягу, у якій зобов'язувалися «дѣло, мнѣ отъ челобитчика повѣренное, по силѣ ума моего, по совѣсти и по наилучшему размишленію защищать» (п. 2 арт. 7 гл. 8) [4, с. 151]. Крім того, у п. 4 арт. 7 гл. 8 зазначено, що кожен може замість себе «въ судѣ повѣренного представить», надавши при цьому до суду «върчое челобитье, съ тѣмъ обовязательствомъ, что ему такіе свои дѣла въ судѣ производитъ поручиль». У Правах також зазначалося, що представниками не можуть бути

священнослужителі, монахи, люди підозрілі і знеславлені, малолітні особи і жінки.

Найбільш повно, на нашу думку, визначено поняття представництва у Статуті цивільного судочинства 1864 року (далі – Статут 1864 р.), який діяв на території Східної України, та в Австрійському Статуті цивільного судочинства 1896 року (далі – Статут 1896 р.), який діяв на території Західної України.

Особливе значення для становлення інституту процесуального представництва мав Статут цивільного судочинства 1864 року, згідно з яким кожна зі сторін могла залучити представника, який мав право виконувати дії, надані сторонам. Винятки з цього правила встановлювалися законом. Основним було те, що представник наділявся таким же обсягом процесуальних прав, як і довіритель, а всі дії представника, вчинені в межах довіреності, були обов'язковими для довірителя [5]. За словами С. Халатова, «статья 46 Устава гражданского судопроизводства требовала от тяжущихся заявить суду на словах или на письме об избранных им поверенных. Выдача доверенности оставлялась на усмотрение самих представляемых. Устное заявление заносилось в журнал мирового судьи, а письменное заявление об избрании представителя могло быть сделано или в самом прошении, или в доверенности. К письменному заявлению предъявлялось лишь одно требование, чтобы подпись на нём была удостоверена (засвидетельствована) мировым судьей, нотариусом, полицией или волостным начальством» [6, с. 47]. Треба зазначити, що Статут також містив повний список осіб, яким було заборонено виступати представниками в суді, зокрема це особи, які не є повністю право-і дієздатними, особи, становище яких не сумісне з діяльністю як представників. Без сумніву, норми Статуту 1864 року в деяких моментах можуть бути взяті за основу і під час реформування сучасного процесуального права, зокрема під час створення нового уніфікованого Судового процесуального кодексу.

01 жовтня 1924 року в Україні був прийнятий перший національний Цивільний процесуальний кодекс УРСР, а 05 листопада 1929 року – другий ЦПК УРСР (далі – Кодекс 1929 р.). Стаття 14 Кодексу 1929 року передбачала, що «сторони можуть вести справу в суді особисто або через своїх представників». При цьому представниками могли бути: члени колегії оборонців; профспілки в особі своїх уповноважених, уповноважені незаможних селян; керівники й постійні представники установ і об'єднань у справах цих установ, уповноважені кооперативними спілками (ст. 18 Кодексу 1929 р.).

Повноваження представників оформлялося «особливою довіреністю», посвідченою нотаріально. Члени колегії оборонців повинні були мати ордер, виданий відповідною юридичною консультацією (ст. 19 Кодексу 1929 р.) [7].

Таким чином, інститут судового представництва отримав широке закріплення у процесуальному законодавстві з чітким визначенням його суб'єктів та документальним оформленням їх повноважень.

08 грудня 1961 року Верховною Радою СРСР було затверджено Основи цивільного судочинства Союзу РСР та союзних республік, стаття 28 [8, с. 54] яких зазначала, що громадяни можуть вести свої справи в суді як особисто, так і через свого представника. Справи юридичних осіб у суді представляють їх органи чи представники. Отже, ми бачимо чітке розмежування поняття представництва щодо фізичних і юридичних осіб з подальшим розвитком цих положень у процесуальних кодексах тодішніх республік. Таким чином, держава вперше делегувала правове регулювання інституту представництва в республіки [9, с. 111].

18 липня 1963 року на підставі Основ цивільного судочинства Союзу РСР було затверджено новий Цивільний процесуальний кодекс УРСР. Стаття 110 даного Кодексу проголошувала, що громадяни можуть вести свої справи в суді особисто або через своїх представників. Особиста участь у справі громадянина не позбавляє його права мати в цій справі представника.

Представниками сторін, третіх осіб у суді могли бути: члени органів управління; працівники державних підприємств, установ, організацій, колгоспів у справах цих підприємств, установ та організацій; уповноважені профспілок, адвокати; один із співучасників за дорученням інших співучасників; інші особи, допущені судом, який розглядає справу (ст. 112 ЦПК 1963 року).

18 березня 2004 року Верховною Радою України було прийнято новий Цивільний процесуальний кодекс України. Із прийняттям даного Кодексу закінчується епоха процесуальних законів, прийнятих за радянських часів.

Зрозуміло, положення нового ЦПК України найбільш точно відповідають вимогам сьогодення. Зокрема, значно розширено коло осіб, які мають право здійснювати представницькі функції; особлива увага приділена професійному представництву прав осіб через адвоката; уперше визначені обмеження щодо можливості реалізації представницької функції; закон установлює специфічні вимоги до документів, що посвідчують повноваження представників; передбачається призначення або заміна законного представника судом та ін.

Проте визначається, що законодавче регулювання процесуального представництва в цивільному процесі не позбавлене окремих вад: відсутнє нормативне визначення представництва; не врегульовано порядок обмеження повноважень представника на вчинення певних процесуальних дій; не врегульовано на достатньому рівні порядок участі та здійснення представницьких функцій органами державної влади та місцевого самоврядування, органами прокуратури та Уповноваженим Верховною Радою України з прав людини.

Сьогодні інститут процесуального представництва являє собою міжгалузевий інститут, який має місце в цивільному, господарському та адміністративному судочинстві і «в різних отраслях права имеет так много общего, что это нельзя объяснить одним простым совпадением наименований» [10, с. 33].

Треба зазначити, що інститут процесуального представництва в усіх процесуальних галузях права є самостійним, відокремленим процесуальним інститутом, природа якого ґрунтується на диспозитивній волі довірителя і згоди на це довіреної особи. При цьому даний інститут має свій предмет правового регулювання, свої цілі, особливий зміст правовідносин, які, з одного боку, виникають між довірителем і представником на основі цивільно-правової угоди, а з іншого – між представником і судом, які мають місце у процесуальних правовідносинах на основі довіреності і наданою нею процесуальних прав.

Аналіз сучасних процесуальних кодексів дозволяє зробити висновок, що складові інституту представництва є однаковими в усіх трьох процесуальних галузях права. Однотипно визначені умови представництва, наприклад: «Сторона, третя особа, особа, яка відповідно до закону захищає права, свободи чи інтереси інших осіб, а також заявники та інші заінтересовані особи в справах окремого провадження (крім справ про усиновлення) можуть брати участь у справі особисто або через представника» (ст. 38 ЦПК, ст. 56 КАС, ст. 28 ГПК); документи, необхідні для участі представника в судовому процесі, наприклад: «Повноваження адвоката як представника можуть також посвідчуватись ордером, який виданий відповідним адвокатським об'єднанням, або договором» (ст. 42 ЦПК, ст. 28 ГПК, ст. 58 КАС); особи, які можуть чи не можуть бути представниками: «Не можуть бути представниками в суді особи, які діють у цьому процесі як секретар судового засідання, перекладач, експерт, спеціаліст, свідок» (ст. 41 ЦПК, ст. 57 КАС) тощо.

Висновки. Отже, проведене нами дослідження дозволяє стверджувати, що становлення інституту процесуального представництва почалося з необхідного представництва, коли суб'єкт об'єктивно не міг взяти участь у процесі, і поступово розвинулося до договірної представництва, яке має місце й сьогодні.

Безперечно, процесуальне представництво є міжгалузевим інститутом. Процесуальні галузі, незважаючи на наявність відмінностей, мають схожий предмет правового регулювання. Для цивільного процесуального права – це цивільний процес, для господарського права – господарський процес, для адміністративного права – адміністративний процес. Усі ці галузі права регулюють процесуальне представництво майже ідентично. Однотипність інституту представництва в різних галузях процесуального права говорить про можливість його уніфікації в єдиному Судовому процесуальному кодексі.

Література

1. Підпригора О. А. Римське право : підручник / О. А. Підпригора, Є. О. Харитонов. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 512 с.
2. Северова О. С. Види представництва за римським правом / О. С. Северова // Вісник інституту внутрішніх справ. – Одеса, 2000. – № 2. – С. 130-134.
3. Чайковський А. С. Хрестоматія з історії держави і права України : навч. посібн / А. С. Чайковський, О. Л. Копиленко [та ін.]. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – С. 79.
4. Права, по котрымъ судится малороссійській народъ : изъ трехъ книгъ [Електронний ресурс]. – Київ, 1879. – Режим доступу: <http://www.twirpx.com/file/819276/>.
5. Уставъ гражданского судопроизводства [Електронний ресурс]. – Санктпетербургъ, 1866. – Режим доступу: <http://www.twirpx.com/file/292113/>.
6. Халатов С. А. Представительство в гражданском и арбитражном процессе / С. А. Халатов. – М. : Издательство «НОРМА», 2002. – 208 с.
7. Цивільний процесуальний кодекс УРСР 1929 р. – К. : Політвидав., 1948. – 176 с.
8. Основы гражданского судопроизводства Союза ССР и союзных республик. Основы законодательства Союза ССР и союзных республик. – М. : Юридическая литература, 1987.

9. Ясинок М. М. Особливості окремого провадження у цивільному процесуальному праві України (теоретико-правовий аспект) : монографія / М. М. Ясинок ; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». – Одеса, 2011. – 380 с.

10. Фархтдинов Я. Ф. Источники гражданского процессуального права / Я. Ф. Фархтдинов. – Казань, 1986. – 174 С.